

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА МОДЕРНОЇ ДОБИ**

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
для здобувачів другого (магістерського) рівня освіти,
спеціальності 032 Історія та археологія

ОДЕСА
ОНУ
2022

УДК 94(477)“860/1914”
Б322

Рекомендовано вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 25.10.2021 р.

Рецензенти:

С. В. Коч, доктор політичних наук, доцент кафедри історії та світової політики факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Т. В. Чухліб, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

Бачинська О. А.

Б322 Політична культура української еліти середньовіччя та модерної доби : метод. вказівки для здобувачів другого (магістер.) рівня освіти, спец. 032 – Історія та археологія / О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. – 27 с.

Методичні вказівки з курсу “Політична культура української еліти середньовіччя та модерної доби” орієнтовані для здобувачів другого (магістерського) рівня освіти, спеціальності 032 Історія та археологія. До уваги читачів пропонується стислий огляд змісту курсу, тематика лекцій, семінарських/практичних занять, рекомендована література та зразки тестових завдань для підсумкового оцінювання.

УДК 94(477)“860/1914”

ЗМІСТ

Вступ	4
Зміст курсу	6
Програма курсу	11
<i>Частина 1. Політична культура еліти середньовіччя</i>	11
<i>Частина 2. Політична культура еліти модерної доби</i>	14
Тематика семінарських/практичних занять	16
Самостійна робота	20
Методи навчання	20
Методи контролю	21
Контрольні питання на іспит	21
Методичне забезпечення	23
Рекомендована література	24

ВСТУП

Важко знайти тему, якій присвячена така кількість видань, досліджень, монографій, ніж тема формування та розвитку еліт. Дослідження формування та розвитку української еліти на різних етапах історії розпочалось досить недавно. Політична культура української еліти зіграла одну з важливих ролей в історичному процесі в Україні, у формуванні поглядів на державу та державність зокрема, на місце української держави у європейському просторі. Тому вивчення даної теми дозволяє ширше та ґрунтовніше доповнити різні курси з історії України протягом ІХ– початку ХХ ст.

Предметом даної дисципліни є вивчення орієнтирів української еліти на політичну систему та її складові протягом доби середньовіччя та нового часу.

У зв'язку з метою ставляться наступні **задачі**:

1. Опрацювати основну джерельну базу та проаналізувати історіографію теми.
2. Порівняти теорії виникнення української еліти, розкрити основні етапи її розвитку.
3. Охарактеризувати діяльність видатних політичних і духовних діячів.
4. Визначити роль і значення української еліти в історії України: військовій, соціальній та політичній.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

– фахових загальних: поглиблені знання про методи оцінювання і прогнозування політичних, економічних, культурних, соціальних подій та явищ.

– спеціальних фахових: поглиблені знання основних історичних процесів в Україні, Європі та світі, їхнього відображення в джерелах та історіографії на різних етапах історичного розвитку.

Студент повинен *знати*:

- необхідний комплекс джерел та історіографічний доробок з проблематики курсу;
- основні та актуальні проблеми тематики даного курсу;
- важливі події пов'язані з розвитком політичної та духовної еліти України;
- найвидатніші персоналії, які були носіями політичної культури, визначали хід історичних подій формулювали ідеї та формування держави в Україні.

Студент повинен *вміти*:

- систематизувати і аналізувати джерельний матеріал курсу;
- опрацьованої літератури до курсу;
- узагальнювати фактичний матеріал, набутий під час лекцій та самостійно
- робити висновки з вивченої теми;
- порівнювати політичну культуру еліти різних періодів та сусідніх з Україною країн.

Головною умовою результативності наукової діяльності є її безперервність та наступність, адже з кожним курсом студенти набувають за обраною темою наукового пошуку нові знання щодо попередніх. В результаті вивчення теоретичного курсу та виконання дослідження за обраною тематикою студент здатність визначати типи та орієнтації політичної культури еліти в українських землях епохи середньовіччя та модерної доби. Зокрема: визначати принципи формування еліти; давати характеристику окремим питам політичної культури та їхнім орієнтаціям, окремим видатним представниками духовної, політичної та військової еліти України; володіти питаннями традицій та змін еліт в Україні в епоху середньовіччя та модерної доби.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 години/ 3 кредити ECTS (денне відділення: 20 годин – лекції/10 годин – практичні заняття/ 60 годин – самостійна робота; заочне відділення: 6 годин – лекції/ 84 годин – самостійна робота).

ЗМІСТ КУРСУ

Курс передбачає лекційну форму, семінарські/практичні заняття і поділяється на дві змістові частини. *Звертаємо увагу студентів*, що кожна частина завершується окремим видом роботи, яка є своєрідною формою контролю засвоєння матеріалу лекцій.

Політична культура – інтегральна характеристика індивідуального чи колективного соціального суб'єкта та соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки. Зеркалом політичної культури соціального суб'єкта є реальна політична практика. Оцінюючи зміст, характер політичної діяльності та поведінки, можна визначити якість і рівень політичної культури, її носі –індивідуального чи колективного. Політична культура як соціальне явище виникла раніше, ніж оформилося саме поняття. Вона була предметом уваги Платона, Аристотеля, Макіавеллі, Монтеस्क'є, Маркса та інших мислителів. Сам термін запроваджений у науковий обіг німецьким філософом епохи Просвітництва Й.-Г. Гердером.

Студенти мають звернути увагу на те, що існує багато визначень поняття "політична культура", що зумовлено його складністю. Прикладом, зокрема є те, що американські політологи Г. Алмонд і С. Верба визначають політичну культуру як сукупність психологічних орієнтацій людей стосовно політичних об'єктів, як знання, почуття та оцінки політичних явищ. Тобто вони наголошують на суб'єктивних рисах політичної культури і не включають до неї політичну діяльність.

Політична культура мала й має функції:

- Виховна функція. Її призначення полягає в підвищенні політичної свідомості й національної самосвідомості через безпосередню участь громадян в управлінні, політичному житті, зростанні їх інформованості й компетентності, освіченості.

- Регулююча функція. Покликана забезпечувати вплив громадян на політичний процес, насамперед через участь у контролі за роботою

органів влади й управління, а також за допомогою існуючих норм, традицій, ідеалів тощо.

- **Захисна функція.** Полягає в охороні політичних цінностей, що відповідають вимогам соціального прогресу, демократії, гуманізму (захист прав і свобод людини тощо).

- **Прогностична функція.** Сприяє передбаченню можливих варіантів поведінки суб'єктів політики за певних ситуацій, у перебігу політичних подій.

- **Комунікативна функція.** Забезпечує ідейно-політичний зв'язок громадянина з політичною системою, іншими членами суспільства.

Класифікація політичної культури за типами дуже різноманітна. Типологію політичних культур, що базується на формаційному підході, запропонував польський політолог Є. Вятр. На його думку, докапіталістичним формаціям притаманний традиційний тип політичної культури з наступними рисами: визнання святості влади, регулювання прав і взаємин підданого та влади на основі традиційних норм, з вербальним формулюванням "так було завжди"; усталеність та непорушність норм політичної системи. Іншу типологію дали американські політологи Г. Алмонда і С. Верби. Зокрема, вони виділяють наступні типи:

- **Патріархальний тип.** Він притаманний суспільству з несформованою політичною системою, де відсутні спеціалізовані політичні ролі та інтерес громадян до політики, а їх політичні орієнтації невіддільні від релігійних і соціальних (існує переважно у відсталих племен).

- **Підданський тип.** Йому властиве здебільшого пасивне ставлення до політичної системи: особа в дусі підданської культури шанує авторитет уряду, пасивна в політичному житті (найпоширеніший цей тип у феодальному суспільстві).

- **Активістський тип.** Він вирізняється чіткою орієнтацією індивідів на активну роль у політичній системі, незалежно від позитивного чи негативного ставлення до її елементів або системи загалом.

У реальній політиці існують, як правило, змішані типи: піддансько-активістський, патріархально-підданський тощо.

Зауважимо, що під час викладання курсу характеристика політичної культури української еліти на території України середньовіччя та модерної доби відбуватиметься за орієнтирами еліти на політичну систему в цілому, на загальні та місцеві політичні інституції відповідних держав, в яких вона проводила свою життєдіяльність.

В ранньофеодальній державі Русь носіями політичної культури була феодальна верхівка та духовенство. Саме вони визначали, якими мали бути політична система, політичні інституції. Основним орієнтиром ставала єдність і цілісність держави в рамках середньовічної системи цінностей та ідеології.

Звертаємо увагу студентів, що розуміння політичної культури еліти Русі можна прослідкувати за літописами та морально-настановчими творами. Так, зокрема для Нестора, автора «Повісті минулих літ», найефективнішою формою правління була монархія. Її очільник повинен був дбати про її збереження, розширення та процвітання, і саме при такому варіанті він залишався провідником Божої сили. Для більшості авторів літописів та інших творів без держави існування суспільства перетворюється на хаос, а населення на «юрбу вівців». Князь має працювати на благо держави. Як зауважив князь Володимир Мономах “те, що треба було робити отроку моєму, сам робив, на війні і на ловах, вночі і вдень, у спеку і в мороз, не даючи собі спокою”, крім цього мав дбати про всі стани свого суспільства: “Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтеся, як батько мій, дома сидячи, вивчив п’ять мов, у тому честь мав від інших країн.... А ще і бідного смерда, і вбогу удовицю не давав сильним обідити”.

Період розпаду Русі характеризується, незважаючи на окреме існування багатьох земель-князівств, прагненням до об’єднання територій колишньої Русі. Складаються територіально значні державні утворення: Руське королівство, Володимиро-Суздальське князівство тощо. Вони мають претензії на спадщину єдиної держави і

на наслідують її політичну культури, враховуючи те, що всі вони Рюриковичі. Представник духовної еліти того часу Данило Заточник теж наслідує уявлення про владу, зокрема він пише: “Хто доброму господарю служить, здобуде свободу, а злому господарю служитиме, здобуде рабство ще гірше. ... Видів: великий звір, а голови не має; так і многії полки без князя доброго...”.

Відзначимо, що в наступний період XIV – XVII ст. українська еліта долучається до політичної системи інших держав, зокрема Великого князівства Литовського та Польського королівства. Саме тут великого значення набуває традиція існування держави на території українських земель, яка згодом продукує орієнтир на створення Великого князівства Руського. Важливою складовою еліти цього періоду стає єдність з православною церквою. Важливість традицій в середньовіччі та ранньомодерному часі виявляється не лише у циркуляції вербального символу “Великого князівства Руського”, що фактично мали об’єднувати землі Надднірянської України та Волині. Це проявляється й в наявності представника цього символу, наприклад, князя Василя-Костянтина Острозького, який неофіційно йменувався “некоронованим королем Русі”.

Акцентуємо увагу на тому, що поява козацького стану формує нові орієнтири серед української еліти, зокрема від станової автономії, до політичної автономії та незалежності. Такі орієнтири створюють необхідність вербальних і невербальних обґрунтувань автономії та незалежності, формують поняття добровільності та довірності, вписують у політичну систему нову складову – монарха-протектора. Продовження традиції власної державності теж проявилось у використанні назви “Велике князівство Руське” у Гадяцькому трактаті (1658).

Яскравий розвиток політичної культури старшини відобразився у Конституції гетьмана П. Орлика (“Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького”, 1710): “У самодержавних державах зберігається такий хвалений і суспільно корисний лад, за якого завжди, і під час війни, і в мирний час, приватно та публічно проводяться ради щодо загального добра Вітчизни, на яких самі

самодержці, присутні на них, не забороняють свої рішення міністрам та радникам піддавати обговоренню та ухваленню”. В той самий час влада гетьмана була не абсолютною, а могла обмежуватись старшинською радою: “Якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось ...шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені... чи приватно або ...й публічно на раді висловити Його Вельможності докір щодо порушення прав та вольностей... На ті докори Ясновельможний гетьман не має ображатися та мститися, а навпаки, намагатися виправити недоладності”.

Зауважимо, що подібна модель політичної культури козацької старшини, яка перетворюється на еліту (в тому числі через нобілітацію), що закладена під час Української національної революції середини XVII ст., продовжує існувати до кінця XVIII ст.

Нові політичні реалії XIX – початку XX ст. формують політичну культуру української еліти не лише на основі традицій, але й в рамках політичних систем Російської та Австрійської монархій.

Звертаємо увагу студентів, що провідниками політичної культури, в українських землях в складі Австрійської та Австро-Угорської імперії стало греко-католицьке духовенство і інтелігенція, в той час як в українських землях Російської імперії – це були нащадки козацької старшини, інтелігенції, наукової спільноти. Одним з документів, що пояснює розуміння політичної культури української інтелегенції першої половини XIX ст. є філософсько-релігійний трактат “Книга буття українського народу” (“Закон Божій”; 1846), написана членами “Кирило-Мефодіївського товариства”. Наприклад, про орієнтири на власну державу в цілому в ньому зазначається наступне: “Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов’ян, і почують крик її, і встане Слов’янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа. ... Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов’янсь”.

Важливим моментом є те, що в обох імперіях політична культура української еліти пройшла шлях формування орієнтирів від політичної автономії до незалежної держави України, що яскраво проявилось у програмних документах українських партій початку ХХ ст. Наприклад, яскравим виразником однієї з груп української еліти був М. Міхновський. Його “Самостійна Україна” (1900) та інші твори закликають боротися за незалежну, єдину та демократичну державу: «Одна, єдина, неподільна від Карпат аж до Кавказу Самостійна, Вільна, Демократична Україна – Республіка робочих людей – оце національний всеукраїнський ідеал. Нехай кожна українська дитина тямить, що вона народилась на світ на те, щоб здійснити цей ідеал».

В результаті вивчення курсу, *студентам пропонується* визначити тип політичної культури української еліти в різні періоди її існування.

ПРОГРАМА КУРСУ

Частина 1

Політична культура еліти середньовіччя

Тема 1. Зміст і завдання курсу

Навчальна структура вивчення курсу. Методологічні та методичні поради до вивчення курсу. Місце еліти в політичній та соціальній історії України. Огляд основних етапів формування та розвитку еліти в українських землях.

Тема 2. Політична культура еліти доби Русі. IX- 30-ті роки XII ст.

Політичне, економічне та соціальне становище українських земель в IX – 30-ті роки XII ст.

Основні джерела про владу та державу в Русі. Економічні та соціальні передумови формування виникнення еліти. Назва та територія держави. Формування інститутів влади. Поняття каган, конунг, князь, король, як керівників держави. Князь, його функції та

повноваження. Князівські сними. Проблема передачі влади. Орієнтири на інститути влади соціальної та духовної еліти: Володимир Великий, Ярослав Мудрий, митрополит Іларіон, Святослав Ярославович, Володимир Всеволодович (Мономах), Нестор та інші.

Тема 3. Політична культура еліти Руського королівства, Наддніпрянських князівств та золотоординської Русі. Середина XII – перша половина XIV ст.

Наслідкування державних інституцій Русі. Особливості функцій та повноважень державної влади в Наддніпрянських князівствах та Руського королівства. «Конституційний проект» Романа Мстиславовича. Галицько-Волинський літопис – джерело з історії становлення та діяльності еліти.

Князівства Русі під час золотоординського панування. Поняття підданства. Баскацька організація. Зміна державних категорій: князівство, улус, земля. Боротьба з золотоординським пануванням та його ліквідація.

Тема 4. Українська еліта в складі іноземних держав. Середина XIV – середина XVII ст.

Органи управління та суду Великого князівства Литовського та участь в них українського елемента. Державний устрій Польського королівства. Гедеміновичі та Рюриковичі в українському суспільстві. Удільні князі та їхня роль в структурі влади.

Реформи в Великому князівстві Литовському і становище української шляхти. Сеймики, як інститут вироблення вимог до влади української еліти. Річ Посполита та зміни управління протягом другої половини XVI ст. Формування української еліти: магнати, шляхта. Окремі представники русько-української еліти: Острозькі, Вишневецькі, Чарторийські, Сагушки та інші.

Тема 5. Політична культура запорозького козацтва. Перша половина XVII ст.

Система орієнтацій політичної свідомості козаків. Вплив на інституційний устрій Війська Запорозького політичної системи Речі Посполитої. Рада як верховна законодавчо-розпорядча інституція.

Гетьман та старшина. Курінно-кошова система управління Запорозької Січі. Територіальне управління Земель Війська Запорозького. Соціальна свідомість: рицарська служба, “козацький хліб”, служіння суспільному благу. “Кондиції” С. Наливайко, як перший автономний офіційний проект існування Війська Запорозького. Загальнодержавницька та політична діяльність гетьмана П. Сагайдачного. Козацтво в міжнародній політиці наприкінці XVI – першій третині XVII ст.

Частина 2

Політична культура еліти модерної доби

Тема 1. Політична культура старшини Української Козацької держави “Військо Запорозьке”

Орієнтація старшини на політичну систему Гетьманщини в цілому та головні принципи її функціонування: станова автономія, політична автономія, суверенітет. Орієнтації на договірність, підданство, добровільність. Політико-культурні орієнтації на інституції політичної системи Гетьманщини: гетьман, монарх-протектор, Генеральна Рада, Рада старшин, інститут полковництва. Старшинська еліта та її роль в устрої Козацької держави. Регулятивні механізми функціонування політичної системи Козацької держави. Окремі представники козацької старшини та їхня роль у державному будівництві: Б. Хмельницький, І. Виговський, І. Богун, Ю. Немирич, П. Дорошенко. Універсали гетьманів та міжнародні договори, як основні джерела дослідження політичної культури козацької старшини.

Тема 2. Духовна еліта в українських землях XV – XVII ст.

Формування української духовної еліти. Православне та греко-католицьке духівництво: роль та значення в суспільній думці XVI ст. Полемічна література, як чинник формування політично-культурницьких орієнтацій: Мелетій та Герасим Смотрицькі, І. Вишенський, П. Беринда, брати Зизанії. Представники духовної еліти XVII ст. та їхня роль у зміцненні політичної культури українського суспільства: І. Борецький, І. Копинський, П. Могила, С. Косів, Й. Нелю-бович-Тукальський, Л. Баранович; І. Потій, Й. Рутський.

Тема 3. Українська козацька та духовна еліта у XVIII – середині XIX ст.

Зміни орієнтирів еліти. Стосунки І. Мазепи з запорожцями. Запорозжці під владою Кримського ханства: Олешківська Січ. Перехід в межі Російської імперії. Конституція П. Орлика, як основні традиції політико-культурних орієнтацій козацької еліти.

Нова Січ. Економічне та соціальне становище в Новій Січі. Спроби реформування Січі. Руїнування Січі. Доля козацької старшини, рядового козацтва.

Відновлення державотворчих традицій українського козацтва в османській імперії: Задунайська Січ. М. Чайковський (Садик-паша).

Тема 4. Українська еліта в кінці XVIII – першій половині XIX ст.

Формування інтелектуальної еліти. В. Капніст, М. Котляревський. “Історія Русів”. Перші таємні організації української інтелігенції та формування нового типу політичної культури в умовах нового часу. Книга буття українського народу. М. Костомаров. Т. Шевченко.

Імперська еліта в українських землях: Г. Потьомкін, М. Репнін, Д. Бібіков, А.-Є. Рішельє, О. Ланжерон, М. Воронцов.

Представники української економічної еліти: брати Яхненки та Смиренко.

Українські культурницькі та політичні організації. Українці в масонському та декабриському русі. В. Лукашевич. «Кирило-Мефодіївське братство». Особливості формування еліти в західноукраїнських землях. Клерикальне товариство. «Руська трійця».

Революція 1848-1849 рр. в Європі та формування політичних орієнтирів української еліти в складі Австро-Угорської імперії. Поняття “Українських П’ємонт”. Представники української еліти: К. Левицький, Яхимович, Л. Кобилиця.

Тема 5. Українська інтелектуальна еліта в другій половині XIX – на початку XX ст.

Українська культурна еліта. Українська наукова еліта та університетська освіта. Українська духовна еліта в громадському та політичному русі. Громадівський рух. Південно-Західний Відділ імператорського географічного товариства. М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, Ф. Вовк та інші.

Політизація української еліти: Братерство тарасівців. Виникнення перших політичних партій. М. Грушевський, Ю. Бачинський. І. Франко. М. Міхновський.

Стан духовної та політичної еліти на початку ХХ ст. Українська еліта та революційні події 1905-1907 рр. Українські депутати в І та ІІ Державних думах. Українські депутати в Австро-Угорському парламенті. Політична культура української еліти напередодні Першої світової війни та напочатку Української Революції. П. Скоропадський, К. Левицький, Є. Петрушевич, В. Липинський, Д. Донцов, А. Шептицький.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ / ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Студенти мають закріпити набуті під час лекцій і самостійного вивчення спеціальної літератури знання теоретичного й конкретно-географічного матеріалу на семінарських заняттях. Для цього пропонується тематика семінарських занять із темами рефератів (індивідуальна робота) і переліком літератури.

Тема 1. Політична культура еліти Русі. ІХ – середина ХІV ст. (2 год.)

1. Економічні та соціальні передумови формування виникнення політичної еліти. Формування інститутів влади.

2. Князь, його функції та повноваження. Князівські сцени. Проблема передачі влади.

3. Духовна еліта Русі та її орієнтири на владні інститути.

4. Особливості функцій та повноважень державної влади в Наддніпрянських князівствах та Галицько-Волинській державі у ХІІ – ХІІІ ст. Зміна державних інституцій та владної еліти під час золоординського панування.

5. Портрети політичної та духовної еліти: Володимир Великий, Ярослав Мудрий, митрополит Іларіон, Святослав Ярославович, Володимир Всеволодович (Мономах), Нестор, Ярослав Осмомисл, Роман Мстиславович, Данило Галицький, Данило Заточник та інші.

Література:

1. Брайчевський М. Ю. Твори.- Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській

Русі. Історична думка в Київській Русі / Упор. Ю. Кухарука.К., 2004. 720 с.

2. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII – XVI ст. Львів, 1996.

3. Галицько-Волинська держава. XII–XIV ст. Зб.наук.пр. Кн. 1. Львів, 2002.

4. Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001.

5. Головка О. Б. Князь Роман Мстиславович та його доба. К., 2001.

6. Романов Б. А. Люди и нравы Древней Руси. М.: Л., 1962.

7. Толочко О. П. Князь в Давней Руси: власть, собственность, идеология. К., 1992.

8. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь [Україна крізь віки. Т. 4]. К., 1998.

9. Федака С. Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII ст.). Ужгород, 2000.

Тема 2. Політична культура української еліти за часів перебування України під владою іноземних держав. Середина XIV – середина XVII ст. (4 год.)

1. Українська політична еліта під владою Великого князівства Литовського. Удільні князі, Пани-Ради, бояри.

2. Доля української політичної еліти під владою Польського королівства та Речі Посполитої.

3. Українська духовна еліта та питання церковної унії.

4. Створення Кримського ханства та формування політичної еліти цієї держави.

5. Формування політичної культури запорозького козацтва.

6. Еліта запорозького козацтва. Постаті козацьких гетьманів в кінці XVI – середині XVII ст.

Література:

1. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. К.: Либідь, 1998.

2. Русина О. В. Україна під татарами та Литвою. К.: Альтернативи, 1998 /Україна крізь віки. Т. 6.
3. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX - поч. XVI ст.). Львів, 2000.
4. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII - XVI ст. Львів, 1996.
5. Історія української культури. К., 2000-2001. Т. 1-2.
6. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. К., 1990.
7. Панашенко В. В. Кримське ханство в XV - XVIII ст. // Український історичний журнал. 1989. № 1. С. 54-64.

Тема 3. Політична культура української козацької еліти за часів Української національної революції 1648-1676 рр. та Гетьманщини (2 год.)

Орієнтація старшини на політичну систему Гетьманщини в цілому та головні принципи її функціонування: станова автономія, політична автономія, суверенітет. Орієнтації на договірність, підданство, добровільність.

1. Політико-культурні орієнтації на інституції політичної системи Гетьманщини: гетьман, монарх-протектор, Генеральна Рада, Рада старшин, інститут полковництва. Старшинська еліта та її роль в устрої Козацької держави. Регулятивні механізми функціонування політичної системи Козацької держави.

2. Окремі представники козацької старшини та їхня роль у державному будівництві: Б. Хмельницький, І. Виговський, І. Богун, Ю. Немирич, П. Дорошенко. Універсали гетьманів та міжнародні договори, як основні джерела дослідження політичної культури козацької старшини.

3. Духовна еліта та її вплив на політичну культуру.

Література:

1. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.:

політика, ідеологія, військове мистецтво / Відп. ред. В. А. Смолій. К., 1998.

2. Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. К., 1998-2002. Кн. 1-2.

3. Русина О., Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо. Українська історія в таємницях і курйозах XV – XVIII ст. К, 2002.

4. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI–перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. К.: Либідь, 1998.

5. Струкевич О. К. Політична культура старшини Української козацької держави провідні інтегральні орієнтації. К., 2005.

6. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). К., 1995.

7. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. К.; Нью-Йорк, 2003.

8. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький–Дорошенко–Мазепа / НАН України. Інститут історії України; Науково-дослідний інститут козацтва. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. 327 с.

Тема 4. Політична культура української політичної еліти доби українського національного відродження. Друга половина XIX – початок XX ст. (2 год.)

1. Представники української еліти в громадських рухах II половини XIX ст.: громадівці, хлопомани, народники, народовці, москвофіли.

2. Політизація українського національного руху. Створення українських політичних партій та політична культура їхніх представників.

3. Українська політична та духовна еліта на початку XX ст.

Література:

1. “Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). Колективна наукова монографія в трьох частинах / Відп. ред. Сарбей В. Г. К., 1999.

2. Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. Одеса: Друк, 2002. 560 с.

3. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). К., 2003. 340 с.
4. Сарбей В. Г. Національне відродження України. К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 1999.
5. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802-1856: функції, структура, архів. К, 2001.
6. Шкварець В. П., Гузенко Ю. І. Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр.: український вимір. Миколаїв : “Іліон”, 2010.
7. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XX століття (Навчальний посібник). К., 1996.
8. Донцов Д. Дух нашої давнини. К., 1995.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота студентів зорієнтована, здебільшого, на модульно-рейтенгову систему оцінювання знань. Вона є складовим елементом університетської освіти та закономірним продовженням аудиторної роботи викладача і студентів. Формою організації самостійної роботи студентів є опрацювання літератури, джерел, карт та виконання подальшого індивідуального завдання. Індивідуальне навчально-дослідне завдання є обов'язковим для виконання і готується студентом до кожного змістового модуля, має на меті визначення рівня самостійної підготовки студентів до курсу та включає: складання бібліографії, опанування літератури, підготовку та захист рефератів. Окремим модулем ІНДЗ не передбачене.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Під час вивчення курсу використовуються різні методи навчання у вищій школі. Зокрема, пояснювально-ілюстративний метод та метод проблемного викладу використовується для викладення й засвоєння фактів, підходів, оцінок, висновків, що наводяться у лекційній частині курсу. Евристичний метод допомагає в організації

активного пошуку розв'язання висунутих пізнавальних завдань. Дослідницький метод використовується під час самостійної підготовки студентів. Студенти самостійно вивчають літературу, джерела, готуючись до контрольної роботи та виконуючи індивідуальне навчально-дослідне завдання. Поряд з вивченням теоретичного і конкретного історико-географічного матеріалу студенти підготують низку історичних карт. Це дає можливість закріпити знання, набуті під час лекцій і вивчення літератури.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточне оцінювання студентів здійснюється через контроль знань з кожного змістового модуля. Зокрема, враховуються два види поточного контролю: перший – за роботою під час аудиторних занять (до змістовних модулів 1-2); другий – за результатами самостійної роботи (модуль 1-2). Підсумковий результат оцінювання враховує поточне оцінювання за змістовними модулями та складання підсумкового контролю у вигляді контрольних або тестових завдань. Студенти, які в результаті поточного та підсумкового оцінювання не набрали мінімальної для зарахування кількості балів (60 балів), і студенти, які бажають підвищити свій рейтинг, складають контрольні питання іспиту.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ НА ІСПИТ

1. Охарактеризуйте політичну культуру державних діячів Русі.
2. Охарактеризуйте уявлення про державні інститути у духовної еліти в Русі.
3. Визначте, як змінилися державні інститути та політична влада в українських землях за часів Великого князівства Литовського.
4. Проаналізуйте основні орієнтири в політичній культурі запорозького козацтва.

5. Проаналізуйте, що нового привнесло козацтво у формування політичної свідомості народу.
6. Охарактеризуйте орієнтацію козацької еліти на політичну систему в цілому (автономія, незалежність тощо).
7. Охарактеризуйте орієнтацію козацької старшини на державні інститути Козацько-Гетьманської держави: гетьман, монарх-протектор, старшинська рада, загальна військова рада.
8. Визначте основні риси політичної культури еліти Гетьманщини у XVIII ст.
9. Проаналізуйте, яке значення для подальшої долі українства мала полеміка між представниками православної та католицької церков.
10. Визначте вплив братського руху на політичну консолідацію українського суспільства і формування нової еліти?
11. Охарактеризуйте основні риси політичної культури міщан XV – XVII ст.
12. Охарактеризуйте причини і наслідки релігійного розколу в Україні та появи на її теренах греко-католицької церкви.
13. Проаналізуйте різницю в політичній культурі української еліти під владою Австрійської та Російської імперій в кінці XVIII – початку XIX ст.
14. Визначте причини різного соціального підґрунтя формування українських еліт під владою Австрійської та Російської імперій в першій половині XIX ст. Назвіть верстви з яких складалась еліта.
15. Проаналізуйте як вплинула Революція 1848-1849 рр. в Європі на політичну культуру українського суспільства.
16. Порівняйте основні політичні орієнтації української еліти під владою Австро-Угорської та Російської імперій в другій половині XIX – початку XX ст.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Бачинська О. А. Методичні вказівки до виборного (спеціального) курсу “Історія українського козацтва та його світових аналогів” для студентів освітнього рівня бакалавр, спеціальності 032 Історія та археологія, освітня програма “Історія України в світовому контексті”. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2019. 44 с.

2. Бачинська О. А. Історія українського козацтва та його світових аналогів: навч.- метод. посіб. до вибіркового (спеціального) курсу для здобувачів першого освітнього рівня “бакалавр”, спеціальності 032 – “Історія та археологія”. Розділ другий: Історія козацтва у “післякозацьку добу” наприкінці XVIII – XX ст. / О. А. Бачинська. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. 156 с.

3. Бачинська О. А. Українська складова в спеціальній історичних дисциплінах. Методичні вказівки до другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальності “032” Історія та археологія. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. 24 с.

4. Гончарук Т. Г. Історія Одеси пізнього середньовіччя та нового часу. Методичні вказівки до виборного (спеціального) курсу для другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальності “032” Історія та археологія. Одеса, 2019. 25 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Джерела:

1. Бачинський Ю. Україна ingredienta. Україна: антологія пам'яток державотворення, X – XX ст. : у 10 т. / редкол : І. М. Дзюба [та ін.]. – Т. VII. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – С. 55-63.
2. Документи та матеріали з історії України IX – XVIII. URL: <http://litopys.org.ua/>
[дата звернення 31.08.2021]
3. Донцов Д. Дух нашої давнини. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014448>
[дата звернення 31.08.2021].
4. Історія України. Документи. Матеріали/ Упорядник В. Кароль. К., 2001.
5. Конституція П. Орлика. 1710. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> [дата звернення 31.08.2021].
6. Липинський В. Листи до братів –хліборобів. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> [дата звернення 31.08.2021].
7. Міхновський М. Самостійна Україна. URL: http://mnk.org.ua/media/filer_public/6b/88/6b88b437-e76d-4278-9677-67c79b4aa3fa/samostiina_ukraina_vyd2012.pdf [дата звернення 31.08.2021].
8. Національні процеси в Україні. Історія й сучасність. Документи й матеріали. В 2-х ч. Ч. 1. К., 1997.
9. Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 рр. К., 1998.
10. Універсали І.Мазепи. К., 2002.

Література:

1. Балущок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян: посвячення в запорожці. Львів; Нью-Йорк, 1998.
2. Бачинська О. Козацтво в “післякозацьку добу” української історії (кінець XVIII – XIX ст.). К.: “Вища школа”, 2011.
3. Брайчевський М. Ю. Твори. Т. 1: Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / Упор. Ю. Кухарука. К., 2004.
4. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2002.
5. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII - XVI ст. Львів, 1996.
6. Галицько–Волинська держава. XII–XIV ст. Зб. наук. пр. Кн. 1. Львів, 2002.
7. Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001.
8. Головка О. Б. Князь Роман Мстиславович та його доба. К., 2001.
9. Гончарук Т. Г. Григорій Потьомкін – гетьман українського козацтва/ Тарас Гончарук. Одеса, 2002.
10. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XX століття (Навчальний посібник). К., 1996.

11. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна [Україна крізь віки. Т.8]. К., 1999.
12. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. К., 1996.
13. Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. Одеса: Друк, 2002.
14. Історія України в особах: Козаччина / Упорядник В. М. Горобець. К., 2000.
15. Історія українського козацтва. Нариси у 2-х томах. К., 2005-6. Т. 1-2.
16. Історія української культури. В 5-ти т. Т. 2. Українська культура XIII - першої половини XVII ст. / Гол. ред. І. Я. Ісаєвич. К., 2001.
17. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернівці, 1996.
18. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військово мистецтво / Відп. ред. В. А. Смолій. К., 1998.
19. Одеса козацька. Наукові нариси. Одеса, 2000.
20. Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. К., 1998-2002. Кн.1-2.
21. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). К., 2003. 340 с.
22. Романов Б. А. Люди и нравы Древней Руси. М.; Л., 1962.
23. Русина О., Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Клію. Українська історія в таємницях і курйозах XV – XVIII ст. К., 2002.
24. Сарбей В. Г. Національне відродження України. К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999.
25. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). К.: Либідь, 1998.
26. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) [Україна крізь віки. Т. 7]. К., 1999.
27. Струкевич О. К. Політична культура старшини Української козацької держави провідні інтегральні орієнтації. К., 2005.
28. Толочко О. П. Князь в Давней Руси: власть, собственность, идеология. К., 1992.
29. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь [Україна крізь віки. Т. 4]. К., 1998.
30. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). Колективна наукова монографія в трьох частинах. К., 1999.
31. Федака С. Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII ст.). Ужгород, 2000.
32. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. К.; Нью-Йорк, 2003.
33. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький–Дорошенко–Мазепа / НАН України. Інститут історії України; Науково-дослідний інститут козацтва. К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011.

34. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802-1856: функції, структура, архів. К, 2001.
35. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. К., 2000.

Інформаційні ресурси

Видання з історії політичної культури української еліти. URL:

<http://www.history.org.ua>

<http://litopys.org.ua/>

<https://diasporiana.org.ua/>

Навчальне видання

**Бачинська Олена Анатоліївна
Гончарук Тарас Григорович**

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА МОДЕРНОЇ ДОБИ**

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
для здобувачів другого (магістерського) рівня освіти,
спеціальності 032 Історія та археологія

В авторській редакції

Підп. до друку 23.05.2022. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,54. Тираж 12 пр.
Зам. № 2459.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова
Україна, 65982, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел.: (048)723 28 39, E-mail: druk@onu.edu.ua